

SLOVENSKE NARODNOEMANCIPACIJSKE TEŽNJE V POSTIMPERIALNI TRANZICIJSKI DOBI

Andrej RAHTEN

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije in znanosti, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija

e-mail: andrej.rahten@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

V članku so predstavljeni pogledi slovenskih politikov in razumnikov na slovenski narodni položaj na prehodu iz habsburške monarhije v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Razprava, ki zajema postimperialni čas od prevrata 1918 do sprejema ustave jugoslovanske države 1921, temelji na arhivskih virih in politični publicistiki, pri čemer so v ospredju različni slovenski koncepti uresničitve jugoslovanske ideje. Poseben poudarek je dan ovrednotenju slovenskih avtonomističnih načrtov.

Ključne besede: Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, jugoslovanska ideja, Slovenska ljudska stranka, podonavska (kon)federacija, Univerza v Ljubljani

TENDENZE SLOVENE DI EMANCIPAZIONE NAZIONALE NEL PERIODO DI TRANSIZIONE POST-IMPERIALE

SINTESI

Il contributo presenta punti di vista dei politici e intellettuali sloveni sulla posizione nazionale nel periodo della transizione dall'Impero asburgico al Regno dei Serbi, Croati e Sloveni. Coprendo il periodo post-imperiale dal colpo di Stato del 1918 all'adozione della Costituzione dello Stato jugoslavo nel 1921, il saggio, basato su fonti d'archivio e pubblicistica politica, mette in rilievo i vari concetti sloveni della realizzazione dell'idea jugoslava. Particolare attenzione viene posta sulla valutazione dei programmi autonomisti sloveni.

Parole chiave: Regno dei Serbi, Croati e Sloveni, idea jugoslava, Partito Popolare Sloveno, (Con)federazione danubiana, Università di Lubiana

UVOD

Jugoslovanska državotvorna prizadevanja slovenskih politikov so se po razpadu habsburške monarhije sprevrgla v tragedije.¹ Tu ni šlo samo za »tužni Korotan«, ampak tudi za bolečino izgube Primorske in dostopa do morja. Obe narodni katastrofi sta zrasli na pogorišču razpadle habsburške monarhije, v postimperialni tranzicijski dobi, ko se je Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev šele konsolidirala. Pokazalo se je, da je bila želja slovenske politične elite, da v novih razmerah uresničijo ideal *Zedinjene Slovenije*, neuresničljiva. Le redki pa so si upali poudarjati, da je nekoč že bila država, ki je združevala (skoraj) vse Slovence (Rahten, 2020, 428). S *Senžermensko pogodbo* leta 1919 je bila določena državna meja, takrat formalno jugoslovansko-avstrijska, dejansko pa slovenska. Res je, da se je koroški plebiscit zgodil dobro leto kasneje, a tudi njegov razpis je bil zakoličen s *Senžermensko pogodbo*. Koroški Slovenci so – kljub vsem tranzicijskim težavam po razpadu habsburške monarhije, vztrajnim aktivnostim nemško govorečih sodeželanov in nenaklonjenosti večine mednarodnih akterjev – dobili leta 1920 vsaj pravico do izbire. Primorskim rojakom – podobno kot se je to zgodilo južnotirolskim Nemcem –, ta zaradi italijanskega nasprotovanja plebiscitu sploh ni bila dana, zato so se morali podvreči določbam *Londonskega pakta* in *Rapalske pogodbe*. Od takrat je živelo v jugoslovanski Sloveniji samo slab milijon Slovencev, več kot 400 tisoč pa jih je ostalo v sosednjih državah: čez 300 tisoč v Italiji, okoli 80 tisoč v Avstriji, med sedem in osem tisoč pa na Madžarskem (Vodopivec, 2010, 152–153).

A tudi večina Slovencev, ki se je po prevratu 1918 po zaslugi hitrih odločitev pretežno srbofilsko usmerjene politične elite znašla v Jugoslaviji, možnosti plebiscitnega odločanja ni imela (Dolinar, 1990, 266). Če je ustanovitev ljubljanske univerze poleti 1919 nakazala, da bo v Kraljevini SHS mogoče pospešeno uresničevati narodnoemancipacijsko voljo, pa je notranjepolitični razvoj nove države že v njeni ustanovni dobi vodil v krepitev centralističnih in unitarističnih tendenc, ki so poleti 1921 dosegle formalno potrditev v *Vidovdanski ustavi*. Slovenska avtonomistična misel se je izoblikovala predvsem kot reakcija na slednje, a kot bo razvidno iz pričujočega članka, niso vodilni politični krogi nikoli odrekli lojalnosti jugoslovanskemu državnemu okviru. Tisti redki zagovorniki alternativnih rešitev, ki so izhajale iz drugačnih državnopravnih izhodišč, so tako ostali osamljeni.

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Preteklost Severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* (ARRS, P6-0138) ter projektov *Kultura spominjanja gradnikov slovenskega naroda in države* (ARRS, J6-9354) in *Postimperialne tranzicije in transformacije iz lokalne perspektive: slovenska mejna območja med dvojno monarhijo in nacionalnimi državami (1918–1923)* (ARRS, J6-1801), ki jih financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

DROBCI DROBCEV: GEOPOLITIČNI POLOŽAJ SLOVENIJE PO RAZPADU HABSBURŠKE MONARHIJE

Zgodovinar Ljudmil Hauptmann, ki je od januarja 1920 poučeval medievistiko na novoustanovljeni ljubljanski univerzi, se je konec aprila istega leta obrnil na slovensko javnost z apelom, s katerim je opozoril na usodnost zgodovinskega položaja, v katerem so se znašli Slovenci. Njegov uvodnik v časniku *Slovenec* je imel značaj neke vrste zadnjega streznitvenega klica. Izhajal je iz ugotovitve, da je prva svetovna vojna razdelila Evropo od Severnega do Jadranskega morja. Na ozemlju, »kjer so vladale prej tri silne države, je zdaj razmetanih devet drobcev, novih držav«. A ne samo to: razklan naj bi bil celoten stari svet, saj je z vojno izginila tudi »os od Prage in Dunaja do Bagdada«. In prav na križišče teh dveh prelomnic, po Hauptmannovem mnenju »na najbolj ogroženo točko« med evropsko in svetovno prelomnico, je usoda postavila Jugoslavijo. Ta se je tako kot druge države, ki so nastale na območju razpadle habsburške monarhije, znašla stisnjena med stodvajsetmilijonski sovjetsko-ruski blok in podobno močno nemško-italijansko skupino: »Drobce med obema preti nevarnost, da jih zmelje dvojni pritisk.« Hauptmann je zato jugoslovanske politične kroge pozval, da morajo okrepiti prizadevanja za konsolidacijo države: »Če hoče živeti, velja zanj le ena zapoved: da zgradimo skupno domovje z mrzlično hitrostjo. Kajti zgradba mora biti v glavnem gotova do one bližnje bodočnosti, ko se otresejo naši sosedi-velikani svoje hipne slabosti. Če ne, če nas najdejo še v razkroju, zapademo v sužnost kolonialne dežele, naj nam potem tudi pustijo kralja, ministre in kot igrišče parlament.« Za Slovence je Hauptmann ugotavljal, da so »brez trdnih državnih tradicij, zato brez prirojenega političnega čuta«. Tako naj bi se lahko opirali zgolj na razum, a tudi ta naj ne bi bil izšolan. Glede konsolidacije nove države je opozoril tudi na pomen pravne kontinuitete, ki naj bi bila za Kraljevino SHS pridobljena s paktom med regentom Aleksandrom Karađorđevićem in zagrebškim Narodnim večem Slovencev, Hrvatov in Srbov kot »temelj vsega ustavnega razvoja«. Kljub »volji do narodnega edinstva« so Hauptmanna skrbeli srditi strankarski boji, ki so takrat hromili državno konsolidacijo. Politike je zato pozval h konstruktivni drži, če pa nanjo ne bi bili pripravljeni pristati, bi bil to za svetovno javnost dokaz, »da svobodna ujedinjena domovina ni bila v istini naš ideal, da je bil klic po njej farizejstvo« (Hauptmann, 1920, 1).

Hauptmann s svojimi pozivi k enotnosti očitno ni bil osamljen. O tem priča pismo, ki ga je sicer neimenovani član slovenske sekcije jugoslovanske delegacije poslal s pariške mirovne konference in ga je *Slovenec* objavil kot dopolnilo Hauptmannovemu članku. Tudi s pariške perspektive se je zdelo, da Slovenci niso razumeli zgodovinskega trenutka. Namesto da bi zavarovali dosežke svoje narodne emancipacije in se enotno posvetili boju za meje, so izgubljali energijo za strankarske spopade: »Ko prebiramo domače časopise in motrimo domače razmere s tukajšnjega vidika, ko vidimo nadalje, kako opisujejo italijanski, francoski in angleški listi naše neizmerno ostudne boje, se nam zdi, da nismo še vredni samostojne jugoslovanske države. Vedno in vedno nam prihaja na misel, da je Slovenec in Hrvat samo tedaj zdrav, ako

ga tepe nemški, italijanski ali mažarski valpet.« Domači strankarski boji, ki so prek tujega tiska odmevali celo v Parizu, so po mnenju neimenovanega člana delegacije negativno vplivali na pogajalske možnosti glede odprtih razmejitvenih vprašanj: »Posebno mi Slovenci, ki smo na križišču Italijanov, Nemcev in Mažarov, nimamo prav nobenega razloga privoščati si luksus strastnega strankarstva sedaj, ko se vendar odigrava zgodovinska faza našega naroda!«²

Slovenska politična elita je svojo vlogo pri razbitju Avstro-Ogrske in nastanku nove države po prevratu močno poudarjala. Ko je v začetku junija 1920 obiskal Ljubljano znameniti škotski popotnik (Scotus Viator) Robert William Seton-Watson, ki je že pred prvo svetovno vojno veljal za specialista za jugoslovansko vprašanje, ga je časnik *Slovenec* sicer toplo pozdravil. Hkrati pa se je spotaknil tudi ob njegove predvojne teze, ko v načrtih o trialistični reformi habsburške monarhije Slovencev ni upošteval, češ da njihov glas ni odločilen v nobeni od rešitev jugoslovanskega problema (Matković, 2006, 32–33). Čeprav Škotov jugoslovanski idealizem ni bil sporen, so v uredništvu osrednjega glasila slovenskih katoliških narodnjakov čutili potrebo, da »britanskega publicista« podučijo, da slovenske vloge »pri osvobojenju narodov izpod avstro-ogrskega jarma« ne gre podcenjevati: »Slovenci nismo imeli svojih univerz, ne dovolj svojih srednjih šol, ne javnih naprav in ustanov velikega štila, ker nam jih država-mačeha ni privoščila. Iz lastne moči pa so se široke plasti naroda kljub temu dvignile na visoko stopinjo kulture, za katero nas lahko zavadata italijanski in nemški kmet.«³

Za razliko od Čehov, Madžarov ali Poljakov, ki so navdih za svojo narodno emancipacijo v 19. stoletju črpali iz srednjeveške državne tradicije, so Slovenci zakorakali v moderno dobo nacionalizmov brez primerljive opore v historičnem pravu. Karantanija se je šele na predvečer prve svetovne vojne, ob petstoletnici prisege Ernesta Železnega za vojvodo, uveljavila kot podlaga slovenske narodnoobrambene mobilizacije. Precej bolj je bilo takrat popularno sklicevanje na hrvaško državno pravo, pri čemer je najprej nanj najbolj zavzeto prisegal liberalni prvak Ivan Tavčar, od preloma stoletja pa vse bolj katoliški narodnjaki pod vodstvom Ivana Šusteršiča in Janeza Evangelista Kreka. Mit o celjskih grofih je svoj vrhunec doživel v ustanovnih letih jugoslovanske države, pri čemer je v njihov prid – poleg upravnega središča na slovenskem etničnem ozemlju in (načrtnih) ženitev z balkanskimi plemkinjami – govorilo tudi rivalstvo s takrat že osovraženimi Habsburžani.

V postimperialni tranzicijski dobi se je slovenska politična elita znašla tudi pred zahtevno nalogo, kako naj bo slovenstvo ustrezno zastopano v novih državnih simbolih. Če je bilo vprašanje himne možno razrešiti relativno enostavno s kombinacijo treh, pa še avtor kar dveh od teh je bil isti (Davorin Jenko), se je precej zapletlo, kako slovenski element enakopravno predstaviti v grbu nove države. Po njeni ustanovitvi je bil najprej v veljavi provizorični grb, sestavljen iz treh polij. Medtem ko

2 Slovenec, 29. 4. 1920: Državotvorna politika, 2.

3 Slovenec, 8. 6. 1920: Dr. Seton Watson v Ljubljani, 2.

se Srbi tudi v tem primeru lahko oprli na kontinuiteto srbske kraljevine, Hrvati pa na tradicionalno šahovnico, je Slovence v začasnem grbu predstavljal srebrn mesec z zvezdo na modrem polju. A kot je ugotovil v začetku februarja 1921 zgodovinar Josip Mal, ni imela ta heraldična oznaka s Slovenci nobene zgodovinske zveze, kvečjemu, da so bili žrtve vdorov osmanskih čet. Mal je podvomil, ali je res potrebno v grbu ovekovečiti »spomin na žalostne čase osmanske groze«, povrhu pa bi bila v tem primeru ta oznaka primernejša za srbske pokrajine. Po Malovem mnenju bi se bilo treba v okviru razprav o ustavni ureditvi nove države sklicevati na grbe nekdanjih avstrijskih kronovin, kjer so prebivali Slovenci. Ker so Goriška, Istra in Trst pristali v Italiji, Prekmurje grba nikoli ni imelo, del Koroške, ki ga je brez plebiscita dobila Jugoslavija, pa naj bi bil premajhen, bi kazalo v grbu Slovenije kombinirati zgolj dva: kranjskega in štajerskega. Manj komplicirana rešitev, ki jo je predlagal Mal, pa je bil prevzem grba celjskih grofov. Ko so slednji podedovali posesti Ortenburžanov so zavladali večini slovenskega etničnega ozemlja, ko pa so postali državni knezi, so bili po Malovem mnenju postavljeni temelji neodvisne državnosti s središčem v Celju, ki je postalo v jugoslovanski Sloveniji tudi njeno geografsko središče. Mal je opozoril tudi na odlične povezave med Celjskimi ter plemstvom v Jugovzhodni Evropi, vse to skupaj pa je najbolj skrbelo Habsburžane in oviralo njihov prodor na jug in vzhod. Mal je tudi namignil, da je bil prav antagonizem s Habsburžani v državi s srbsko dinastijo pomemben argument v prid celjski simboliki na skupnem grbu nove države. Pri tem je Mal nekoliko romantično simboliko treh zlatih šesterokrakih zvezd (ki bi jih v izogib zamenjavam s celjskim mestnim grbom obarval raje srebrno) povezal tudi s sobivanjem treh narodov v Kraljevini SHS (Mal, 1921a, 1–2).

Na tej točki se zgodba o celjskih grofih navezuje tudi na tezo o njihovem jugoslovanstvu in domnevni ambiciji, da ustvarijo jugoslovansko državno tvorbo. Ta je prišla do izraza že v delih Frana Detele *Veliki grof* (1885) ter *Pegam in Lambergar* (1891), leta 1905 pa je doživela še politično potrditev v celjskem predavanju štajerskega politika Karla Verstovška *Celjski grofje in jugoslovansko ozemlje*. V novi državi je podobna stališča zagovarjal tudi celjski gimnazijski ravnatelj Emilijan Lilek, ki je leta 1920 napisal razpravo *Jugoslovanska politika celjskih grofov*. V slovenski historiografiji je bila kasneje teza o jugoslovanstvu Celjskih ovržena, kar je bila zlasti zasluga vodilnega medievista Milka Kosa (Mlinar, 2005). A vsaj pri nekaterih politikih je v različnih oblikah živela še naprej, kar kažejo tudi trditve Antona Novačana in njegovega somišljenika Ivana Švegla, ki je sponzoriral postavitev spomenika zadnjemu celjskemu knezu Ulriku II. sredi Beograda, kjer je slednji leta 1456 tudi končal svoje življenje kot žrtev atentata. V korespondenci z Novačanom je Švegel Ulrika označil za »enega prvih zagovornikov jugoslovanske zveze«.⁴

4 Švegel je Novačanu za podstavek spomenika predlagal naslednji napis: »Na uspomenu grofa Ulriha Celjskog, jednoga od prvih boraca za ujedinjenje južnih Slavena, na mestu, gde je poginuo od neprijateljske ruke, ovo delo kipara Frane Kršinića iz Zagreba postavio je 1931. godine Ivan Švegel sa Bleda.« NUK, ZAN, Šveglovo pismo Novačanu, 25. 2. 1931.

Znano je, da so bile celjske zvezde v vidovdanski Jugoslaviji vendarle uvrščene v spodnje, tretje polje skupnega grba. Vendar je bila njihova razporeditev drugač- na, hkrati pa je pod njimi še naprej ostal polmesec.⁵ Tudi pri tem vprašanju je bilo opaziti neenotnost med slovenskimi politikami. Medtem ko so politiki Slovenske ljudske stranke Malov predlog posvojili, so ga liberalci kritizirali, češ da preveč poudarja slovensko »narodno samoniklost«. To je Mala razjezilo do te mere, da je predlagal, naj se na slovensko polje državnega grba uvrsti kar »zlatega kozla« iz istrskega (Mal, 1921b, 1–2). Opisane heraldične dileme so bile seveda samo še en dokaz v prid Hauptmannovim opozorilom na problem pomanjkanja državne tradicije pri Slovencih. In če so bile države, nastale na pogorišču srednje- in vzhodnoevropskih imperijev po njegovem mnenju »drobci«, so postali Slovenci v postimperialni dobi spričo razdelitve med štiri države zgolj drobci drobcev. Glasovi, ki so dvomili v pravilnost prevratnih odločitev, so bili kljub temu redki, kar pa ne pomeni, da si ne zaslužijo ovrednotenja, še zlasti v stoletni historični perspektivi.

ALTERNATIVA ŠTEVILKA 1: SAMOSTOJNA SLOVENSKA DRŽAVA

V jugoslovanski historiografiji se je uveljavila teza, da je bil nastanek Kraljevine SHS ena od logičnih posledic razpada imperijev ob koncu prve svetovne vojne (Melik, 1994, 51–54; Vodopivec, 2000, 3–11). A kot je v svoji temeljni monografiji o jugoslovanski državni izkušnji leta 1995 ugotovil Jože Pirjevec, obstoj Kraljevine SHS ni bil nekaj samoumevnega: »Če ne bi bilo srbske vojske in policije in predvsem, če ne bi bilo podpore velikih sil, ki so bile prepričane, da je v kaotični in zaostali balkanski stvarnosti samo Srbija zmožna ohraniti kolikor toliko spodoben red, bi Kraljevina SHS najbrž kmalu razpadla. Tako pa je zdržala, čeprav so jo od samega začetka pretresali krčeviti nemiri, ki niso napovedovali nič dobrega.« (Pirjevec, 1995, 13–14). Zdržala je kljub temu da je bila ob svojem nastanku brez ustave in mednarodnega priznanja, prav tako pa dolgo ni bilo jasno, do kod segajo njene meje.

Prav pri razmejitvenih problemih nove države so se pred posebno težko nalogo znašli slovenski politiki. Uresničitev starega programa *Zedinjene Slovenije*, ki naj bi se izpolnil v novi državi, se je namreč zdela vedno bolj oddaljena. V zahtevnem položaju, ko je slovenstvu grozilo razkosanje med štiri države, si je bilo res težko predstavljati politika, ki bi slovenske narodnoemancipacijske težnje želel izpolnjevati izven Jugoslavije. Verjeti je bilo namreč, da bodo na mednarodnem prizorišču Kraljevini SHS ob dejstvu, da je nastala z združitvijo avstro-ogrskih južnih Slovanov in v prvi svetovni vojni z Antanto povezane Kraljevine Srbije, priznavali zmagovalni status tudi v primeru, ko je šlo za slovenske in hrvaške narodne zahteve. Dogajanje na pariški mirovni konferenci je dalo prav skeptikom, a vztrajanje pri jugoslovanskem državnem okviru je bilo za slovensko politično elito še naprej samoumevno. Ali kot

5 Slovenec, 20. 2. 1921: Seja ustavnega odbora, 2.

je v enem od svojih del ironično pripomnil v italijanski emigraciji delujoči duhovnik in zgodovinar France Dolinar, ki ga štejemo med pionirje zamisli o slovenski (samo) državnosti po drugi svetovni vojni: »Slovenski samoodločniki so odločili, da drugi narodi odločajo o slovenski narodni usodi, hiteli so iz enega tujega gospodstva v drugo.« (Dolinar, 1990, 266).

Ob tridesetletnici plebiscita za samostojno slovensko državo se tako postavlja logično vprašanje, kdaj se je slednja sploh prvič pojavila kot alternativa Jugoslaviji. Ali lahko morda o tej problematiki govorimo že tudi v času postimperialne tranzicije? Če ne želimo zaiti v skušnjave razlaganja »tisočletnih slovenskih sanj« in ostajamo na trdnih znanstvenih tleh, se naša raziskovalna prizadevanja pri tem že dolgo soočajo s pomanjkanjem virov. Toda v gradivu ljubljanske komisije za mirovno konferenco, ki jo je vodil Ivan Žolger, po njegovem odhodu v Pariz pa (sprva kot namestnik) Fran Vodopivec, se nahaja zanimivo pismo, ki jugoslovanski stvarnosti postavlja kot alternativo slovensko državno samostojnost. Gre za pismo primorskega begunca Josipa Vidmarja, ki se je iz Kanala ob Soči zatekel v Novo mesto (Rahten, 2020, 138–139).

Povod za Vidmarjevo pobudo so bili očitno slabi slovenski obeti na pariški mirovni konferenci. Vidmar se je tako sredi januarja 1919 zavzel, da bi morala v Parizu Slovenija nastopiti kot samostojna država, kot glavni razlog pa je navedel italijanske pretenzije. Menil je, da je bila Antanta pripravljena dati Jugoslaviji zgolj Reko kot edino pomorsko luko v severnem Jadranu, Trst pa odstopiti Italijanom, zato bi morali slovenski politiki prenehati podpirati jugoslovanski državni koncept: »Mogoče je za nas Slovence dobro, da ni še ententa – vsled rovarjenja Italije – pripoznala Jugoslavije oziroma našega ujedinjenja z Hrvati in Srbi. – Dokler ujedinjenje ni priznano [,] se mora 'Slovenija' smatrati za samostojno državo.« Po Vidmarjevem mnenju naj bi Slovenija lažje obstala »pred svetom kot samostojna država in se je od morja ne more odstraniti, ako se je noče zadušiti«. Manjša Slovenija naj bi bila za Italijo tudi manjša grožnja v primerjavi z veliko Jugoslavijo: »Iz tega sledi, da bi na mirovni konferenci 'Slovenija' kot samostojna država, sama za se, preje vdobila Trst kot pomorsko luko kakor pa Jugoslavija. – Ententa posebno Italija bi utegnila reči: Ker ste Slovenci z Hrvati in Srbi združeni [,] vam zadostuje Reka kot pomorska luka. – Trst vam ni potreben i. t. d.« Vidmar je povzel besede predsednika ljubljanske vlade Janka Brejca, da naj bi obstajal med Slovenijo in Hrvaško »nekak dualizem«, pa tudi Antanta naj ne bi bila pripravljena priznati slovenske združitve s Hrvati in Srbi. Vidmar je pesimistično ocenjeval možnosti za obstoj jugoslovanske države. V primeru, »da bi se ujedinjeni Slovenci, Hrvati in Srbi tekom let kedaj razjedinili«, kar se je Vidmarju zdelo mogoče, bi bilo »potrebno, da se 'Slovenija' postavi na mirovni konferenci na samostojno državno stališče – vsaj začasno – in Trst zahteva za se, za edino 'slovensko' pomorsko luko, brez ozira na Reko, Split, Kotor i. t. d., ki bi bile hrvatske oziroma srbske luke«. No, Vodopivec takšnih zamisli očitno ni jemal resno, saj je na pismo napisal standardno *ad acta* formulo »V spise«.⁶

6 AS 1164, škatla 1347, pismo Jos[ipa] Vidmarja Franu Vodopivcu, 21. 1. 1919.

Zelo težko je oceniti, koliko takšnih in podobnih Vidmarjev je bilo takrat mogoče najti med Slovenci. Gotovo pa jih ni bilo (ali pa so svoja samoslovenska nagnjenja dobro skrivali) med ključnimi akterji znotraj slovenske politične elite v postimperialni tranzicijski dobi. Za tiste, ki so jeseni 1918 prevzeli odgovornost za dokončni prelom s habsburško preteklostjo, vsaj v javnosti ni bilo dvoma, da je Jugoslavija najboljša možna rešitev za ohranitev in nadaljnji razvoj slovenskega naroda. Fran Saleški Finžgar je leta 1922 v članku v časopisu *Slovenec* zelo jasno povzel to stališče v naslovu *Jugoslavija ali smrt*. Tiste, ki so po prvih letih bivanja začeli dvomiti o pravilnosti odločitve za Jugoslavijo, je spomnil na napovedi, ki jih je slišal od nemških častnikov med prvo svetovno vojno: »Če zmaga nemštvo, potem smo Slovenci dognali. Zakaj ne iz gole preširnosti so nam častniki napovedovali: Za pet let po vojski ne bo tu nihče več govoril – vsaj v uradu in v šoli – slovensko. Totalna germanizacija Slovencev je bila sklenjena stvar. Kdor je to vedel in je bil zaveden Slovenec, ni mogel spoznati nobene druge devize tedaj kot: Edina rešitev, če se naslonimo na jug in se z njim ujedinito. Sicer nas raztrgajo na tri kose in v petdesetih letih bi nas poznala samo še zgodovina.« Tistim, ki so si drznili obujati spomin na habsburško preteklost, pa je odrekal verodostojnost: »Glasovi, ki udarjajo tuintam na moje in vsako drugo uho, npr. 'če bi se vrnil prejšnji cesar!', so glasovi ubogih kverulantov, miselnost starih babic, ki so prepričane, da bodo isti dan po prihodu starih državnih razmer spet tri velike žemlje za en groš.« Za Finžgarja in generacijo ustvarjalcev jugoslovanske države je bila Avstro-Ogrska Slovincem tuja država; svojo naj bi bili dobili šele z nastankom Kraljevine SHS: »Danes imamo svojo državo, prišla je kri h krvi, veja k drevesu, kamor spada. Ne pozabimo, da smo bili za svetovno diplomacijo mi šele tedaj rojeni, ko se je zapisalo prvič: SHS. Regeste zunanjega ministrstva na Dunaju svedočijo, da se ime Slovenec ni niti enkrat imenovalo v diplomatičnem svetu. Nas za ta svet ni bilo.« Jugoslovanska država sicer ni dobila idealnega obsega, a cilj naj bi bil: združitev vseh balkanskih Slovanov, »pa ne samo do Vardarja, ampak preko Marice do Carigrada« (Finžgar, 1922, 2).

Še zdaleč seveda ni bil samo Finžgar tisti, ki je tako vehementno prisegal na geslo *Extra Jugoslaviam non est vita* (Perovšek, 2013). Takšno naziranje verjetno ni bilo enako izrazito pri vseh predstavnikih politične elite v jugoslovanski Sloveniji, a razlogi zanj so bili podobni: če že ni šlo za iskreno vero v jugoslovansko idejo, so imeli nedvomno pomembno vlogo zunanjepolitični razlogi, da ne govorimo o gospodarskih in finančnih interesih meščanskih krogov. In nenazadnje: o pravilnosti odločitve za Jugoslavijo ni nikoli podvomil niti Anton Korošec, eden od njenih ustanovnih očetov, ki bi zaradi številnih razočaranj ob ravnanju kraljeve hiše in srbskih državnikov vse od propadlih ženevskih pogajanj dalje morda imel še največ razlogov za to. Nasprotno: za Korošca kot šefa na Slovenskem dominantne stranke katoliških narodnjakov je bila tudi najslabša Jugoslavija edina državnopravna opcija. V tej luči si je treba razlagati tudi njegovo nasprotovanje obnovi skupne državnosti podonavskega prostora.

DRUGA ALTERNATIVA: PODONAVSKA (KON)FEDERACIJA

Onkraj meja Jugoslavije se je v emigraciji znašlo tudi precej njenih političnih nasprotnikov, ki so želeli čas vrniti nazaj. Med temi je bilo največ Hrvatov in Črnogorcev, ki pa jim je delal družbo tudi nekdanj najmočnejši slovenski politik – prvi načelnik Vseslovenske ljudske stranke in zadnji kranjski deželni glavar Ivan Šusteršič. Njegov delovanje v emigraciji, kamor se je zatekel v prevratnih oktobrskih dneh leta 1918, postavlja mnenje večine politikov v režimu nove države, ki so zatrjevali, da naj bi Slovenci sprejeli prehod iz avstrijskega v jugoslovanski državni okvir kot nekaj samoumevnega, v drugačno luč (Rahten, 2011). Za razliko od zmagovalcev, ki so ga najprej izgnali iz stranke, ki jo je sam ustvaril, nato pa še iz države, ki je ni želel, je Šusteršič precej bolj kritično ocenjeval prevratne dni. V njegovi interpretaciji prevrata seveda ni bilo takšne romantike, kot jo je mogoče zaslediti v večini publicističnih spisov iz ustanovnih let nove kraljevine. Šusteršič, ki se je jeseni 1917 dokončno razšel s Koroščevim Jugoslovanskim klubom v dunajskem parlamentu in njegovim najvplivnejšim podpornikom Antonom Bonaventuro Jegličem, se ni strinjal z mnenjem drugih predstavnikov slovenske politične elite. Šusteršič je vse do konca upal, da je Avstro-Ogrsko kljub neodločnosti mladega cesarja Karla možno preoblikovati v zvezo enakopravnih nacionalnih držav. Bil je prepričan, da bi bila za slovenski narod podonavska konfederacija boljša rešitev kot pa združitev s Kraljevino Srbijo. Tik pred prevratom oktobra 1918 je Šusteršič v časniku *Novice* predstavil zanimiv načrt transformacije Avstro-Ogrske v »Zedinjene podunavske države«. Te bi obsegale »vse tiste narodne države, ki se izcimijo iz sedanje habsburške monarhije«. Pri tem je imel v mislih Jugoslavijo, Nemško Avstrijo, Madžarsko, Češkoslovaško, Poljsko, Ukrajino in Romunijo (Rahten, 2016, 156).

Zanimivo je, da so se takrat tudi nekateri slovenski politiki na drugi strani politične mavrice opredeljevali za ohranitev podonavske zveze. Med slednje je sodil primorski odvetnik Henrik Tuma, a tudi drugi socialdemokrati so bili skeptični do povezovanja s Kraljevino Srbijo. Anton Štebi je v *Demokraciji* novembra 1918 napovedal, »da pride po kratkem času skupnega življenja med Slovenci, Hrvati in Srbi do narodno-političnih bojov, mogoče do srditejših, kakor so le kdaj bili npr. med nami in Nemci«. Bil je mnenja, da »kljub enotnemu jeziku zijajo nepremostljivi prepadi med posameznimi plemenik« in se celo zavzel, naj meja Jugoslavije ostane na Drini, Savi in Donavi, torej naj bo ločena od Kraljevine Srbije (Melik, 1994, 53).

Toda tako načrti Šusteršiča kot socialdemokratov za ohranitev velike srednjeevropske državne tvorbe so ostali brez odmeva v javnosti. Spričo dejstva, da mu njegovi nekdanji kolegi iz Vseslovenske ljudske stranke niso dovolili vrnitve v domovino in da na svoje spravljive pozive, v katerih je prisegal zvestobo Karađorđevićem, ni dobil odgovora, je Šusteršič že po nekaj mesecih v emigraciji začel iskati prijatelje med nasprotniki nove jugoslovanske države. V Švici je po nekaterih pričevanjih navezal stike z nekdanjim cesarjem Karlom in hrvaško emigracijo. V italijanskih arhivih se je ohranilo nekaj zanimivih zapisov, ki pričajo o tem, da je bil Šusteršič aktivno udeležen pri iskanju podpore italijanskih državnikov za odcepitev slovenskih in

hrvaških ozemelj od Kraljevine SHS (Kacin Wohinz, 1989). Pri tem je deloval skupaj z emigranti frankovskega porekla, zlasti z Ivico Frankom in Vladimirjem Sachsom.⁷ A očitno je tudi Šusteršičevo paktiranje z Italijani imelo svoje meje. Iz enega od poročil jugoslovanskih vojaških obveščevalnih krogov sledi, da slovenski emigrant ni bil tako darežljiv do italijanskih diplomatov, kot so bili njegovi hrvaški kolegi. Frankovski krogi so bili menda v zameno za finančno podporo pripravljeni podpisati vse italijanske ozemeljske zahteve, Šusteršič pa ne. S tem je pri gostiteljih ponovno potrdil stare sume, da je še vedno zvest Habsburžanom, in je na koncu moral Rim zapustiti (Matković, 2009).

Da se ideja podonavske (kon)federacije ni bolj zasedrila v slovenski politični misli, pa ni bila zgolj posledica Šusteršičevega neuspeha. V veliko večji meri je bil za takšno usmeritev odgovoren Korošec, ki je menil, da jugoslovanska državna ideja ni združljiva s podonavskim projektom. Tudi v slovenskem tisku je tako mogoče zaslediti večinoma negativne odzive na tovrstne pobude, ki so se pojavljale po razpadu habsburške monarhije. Drugačna razmišljanja so bila vsaj v javnosti redka. 6. aprila 1919 je izšel v vodilnem slovenskem dnevniku *Slovenec* zanimiv članek o ideji podonavske federacije izpod peresa Josipa Puntarja, zgodovinarja in publicista iz vrst Slovenske ljudske stranke.⁸ Zamisel o podonavski federaciji je umestil v kontekst francoskih bojazni pred boljševizmom na eni ter pangermanizmom na drugi strani. Z ustanovitvijo nove državne tvorbe bi bilo rešeno tudi vprašanje Nemške Avstrije, saj bi bila ta »del federacije, v kateri bi tvorila Jugoslavija osnovo in glavno jedro«. Po mnenju avtorja članka bi takšna federacija iz prometnih razlogov morala nujno vključevati tudi Gorico, Trst in Reko, s čimer bi bilo rešeno tudi jadransko vprašanje, ki je hromilo pariško mirovno konferenco. Učinki podonavske federacije kot »zveze demokratično preurejenih novih držav v podonavski črti« bi bili vsekakor pozitivni za celotno Srednjo Evropo: »Zakaj, to stoji, vedno se ne bomo mogli medsebojno klati in zapirati si drug drugemu mej, ker so življenjski stiki prenujni, kakor da bi se dali s colninskimi in drugimi paragrafi pretrgati za večno. Streznenje pride prej ali slej in spoznanje se vseli med nas vse, da treba dobiti gotove vezi, da se vzdržimo vsi, ki smo v sredi – Evrope.« (Puntar, 1919, 2). Toda tudi Puntar je svoje stališče glede podonavske federacije očitno kmalu revidiral, saj se je poleti 1920 že javno zavzel za ustanovitev balkanske federacije »v najširšem geografskem pomenu besede«. Predpogoj zanjo bi bilo oblikovanje »enokrvne jugoslovanske države«, ki bi segala »od triglavske višine do Črnega morja« in bi povezala »v eno celoto najprej vse štiri brate do zadnje vasi«, torej tudi Bolgare. Takšna velika

7 Frankovsko agitacijo v Italiji in Vatikanu je obsojal tudi slovenski tisk, ki je Sachsa in Franka zaradi »izdajalskega počenjanja« označil za »dva sramotilca Jugoslavije«, češ da pišeta protijugoslovanske članke v italijanskem časopisju. *Slovenec*, 3. 6. 1920: Dva sramotilca Jugoslavije, 2.

8 Avtor se je podpisal zgolj z inicialkama »Dr. J. P.«, a je na podlagi pripisa na enem od njegovih naslednjih člankov na temo *Londonskega pakta* razvidno, da gre za Josipa Puntarja (Puntar, 1920a, 1). Citirani članek o podonavski federaciji sem navedel že v svoji zadnji monografiji, a je prišlo pri razvezavi kratice do pomo-te in navedbe Puntarjevega soimenjaka iz socialdemokratskega tabora Josipa Petejana (Rahten, 2020, 451).

Jugoslavija, ki jo je Puntar označil kar s kratico SHSB, pa bi se nato povezala z Romunijo, Grčijo in Albanijo ter morda še z Madžarsko v »veliko federacijo samostojnih držav« (Puntar, 1920b, 2). V enem od člankov pa je celo dopustil možnost, da se vanjo vključi tudi Avstrijo in s tem dokončno prepreči združitev slednje z Nemčijo (Puntar, 1920c, 1–2).

Slovenska ljudska stranka se je uradno odpovedala ideji o podonavski konfederaciji sredi septembra 1920, ko je Korošček strankarski in stanovski kolega ter zaupnik Franc Smodej razpravljal o *Senžermenski pogodbi*. Poudaril je, da slovenski katoliški narodnjaki ne vidijo nikakršnega povoda, da bi se ogrevali za zvezo sorodnih držav, nastalih na razvalinah habsburške monarhije: »Kajti če bomo z vsemi svojimi sosedi živeli v miru in prijateljstvu, potem nam ni treba podonavske konfederacije; v tem slučaju zadoščajo naše trgovinske pogodbe. Če pa morebiti ententa misli, oziroma nekateri drugi politiki, da bi bila podonavska konfederacija za nas zaradi tega potrebna, da bi nas Dunaj še zanaprej gospodarsko eksploatiral, potem moramo to odločno odkloniti.«⁹

Ne samo slovenski katoliški narodnjaki, celotna jugoslovanska uradna politika je ostala zelo sumničava do kakršnihkoli predlogov trdnjše povezovanja v Podonavju. Predvsem je bila to posledica prepričanja, da gre pri tem v bistvu za habsburške restavracijske poskuse. Te bojazni so imele pogosto tudi že iracionalne razsežnosti. Ko so na volitvah v dunajski parlament 17. oktobra 1920 zmagali krščanski socialci, je to povzročilo po poročanju šefa avstrijskega predstavništva v Beogradu Maximiliana Hoffingerja »nepojasnljivo nervozo« v časopisju različnih strank in vseh treh narodov. V jugoslovanskih očeh so bili namreč krščanski socialci bolj ali manj prikriti monarhisti, ki naj bi bili v navezi z zadnjim habsburškim cesarjem Karlom, stanujočim takrat v Villi Prangins ob Ženevskem jezeru: »Strah pred ponovnim vstajenjem avstro-ogrske monarhije ni tu nikoli v celoti prenehal. Politično dejavnost Pranginsa so tukaj vedno opazovali z določeno bojaznijo.« Hoffinger je opazal, da so notranjepolitični spori med narodi negativno vplivali na samozavest jugoslovanske politične elite, ki se je morala soočati s številnimi pritiski od zunaj. Pri tem je omenil monarhistično gibanje na Madžarskem, italijansko agresivnost na Jadranu in spremembe v francoski zunanji politiki, ki si želi ustvariti podonavsko (kon)federacijo, morda tudi na račun jugoslovanske suverenosti. Če je do tedaj socialdemokratska vlada na Dunaju predstavljala jugoslovanskim državnikom neke vrste garancijo proti »staremu režimu« in zamislim o oblikovanju podonavske (kon)federacije, se je z volilno zmago krščanskih socialcev to spremenilo. Razširila se je bojazen, da se je okoli Jugoslavije ustvaril obroč Pariz – Prangins – Dunaj – Budimpešta, ki stremi k združevanju ozemelj ob Donavi pod katoliško zastavo. V tem smislu so jugoslovanski časopisi spremljali vesti o hrvaških legitimistih frankovskega porekla in o Šusteršiču, ko se je ta za nekaj časa nastanil v tirolskem Voldersu. Vse to naj bi dajalo vtis o tem, da je Avstrija stičišče nasprotnikov Kraljevine

9 Slovenec, 25. 11. 1920: Govor poslanca Smodeja, 2.

SHS. Hoffinger je seveda apeliral na dunajske državnike, da tovrstne očitke nevtralizirajo, morda tudi s kakšnim časopisnim člankom, ki bi bil Jugoslaviji prijazen.¹⁰ O člankih, ki so opisovali delovanje predvsem hrvaških legitimistov na Dunaju in v Gradcu ter prinašali »fantastična razkritja o habsburški prevratni dejavnosti v Srednji Evropi«, je Hoffinger poročal tudi kasneje.¹¹

Čeprav je *Senžermenska pogodba* izrecno dopuščala možnost oblikovanja sistema preferenčnih carin za območje nekdanje skupne države, pa za njene naslednice to nikoli ni bila prioriteta. Zanje je bil problem že krepitev gospodarskih odnosov, kaj šele politično zблиževanje, ki bi spominjalo na staro monarhijo. Tako je ostala želja francoske diplomacije, da spodbudi obnovo »habsburške države brez Habsburžanov« in z ostjo, uperjeno proti Berlinu, zgolj želja. Dolgoletni prvak krščanskih socialcev Ignaz Seipel, »monarhist iz prepričanja in republikanec iz obupa«, je skupaj z zunanjim ministrom Heinrichom Matajo še leta 1925 poskušal spodbuditi Češkoslovaško k aktiviranju določbe *Senžermenske pogodbe* glede uvedbe preferenčnih carin, a je zunanji minister Edvard Beneš ponudbo odklonil. Za razliko od tradicionalno habsburško-skeptične Madžarske, kjer je Karlu leta 1921 skoraj uspel velikonočni podvig vrnitve na kraljevi prestol, pravzaprav v Avstriji paradoksalno sploh ni bilo nobene prave monarhistične stranke, ki bi se kot takšna enoznačno razglašala (Höbelt, 2018, 51–52, 57, 85, 113).

Skrbi jugoslovanskih oblastnikov so bile torej odveč. Slovenska politična elita ni gojila legitimističnih čustev do stare Avstrije, pa tudi v novi po prevratu si vrnitve slednje večinoma niso želeli. To pa ne pomeni, da je bilo s tem v Jugoslaviji že tudi avtomatično rešeno slovensko narodno vprašanje. Kljub poudarjanju, da je položaj v novi državi neprimerljiv s staro monarhijo, kjer so Slovencem »ukazovali« z Dunaja, se je namreč kmalu pokazalo, da se pogledi Ljubljane in Beograda na slovenske narodne zahteve vendarle razlikujejo. Zlasti prizadevanja proti deslovenizaciji komaj ustanovljene ljubljanske univerze ali celo njeni ukinitvi so postala eden ključnih elementov slovenske narodnoemancipacijske volje. Kot je v stari Avstriji vladal med slovensko politično elito precejšen konsenz glede nujnosti njene ustanovitve, je sedaj v novi državi po izpolnitvi tega cilja v razumniških krogih prevladalo samoobrambno naziranje, ki je presegalo strankarske delitve.

BOJ PROTI DESLOVENIZACIJI LJUBLJANSKE UNIVERZE

Habsburški monarhiji nenaklonjeno slovensko zgodovinopisje je po prevratu neuspešna prizadevanja za slovensko univerzo prikazovalo kot kronski dokaz potrebe po ustanovitvi jugoslovanske države, saj je slednja Slovencem to ustanovo vendarle omogočila. A že Ferdo Gestrin in Vasilij Melik sta v svojem standardnem pregledu slovenske zgodovine ugotovila, da »je vendar prav v zadnjem obdobju pred prvo svetovno vojno zrasla vrsta mladih, znanstveno habilitiranih ustvarjalcev, kakor

10 ÖSTA/ADR, AA, NPA, LS, karton 632, Hoffingerjeva depeša državnemu uradu za zunanje zadeve, 30. 10. 1920.

11 ÖSTA/ADR, AA, NPA, LS, karton 632, Hoffingerjev telegram državnemu uradu za zunanje zadeve, 27. 11. 1920.

jih dotlej v takem številu še nismo imeli» (Gestrin & Melik, 1966, 267). Prav na avstrijskih univerzah šolani znanstveniki so torej tvorili jedro leta 1919 ustanovljene slovenske univerze. Tudi študij je bil večinoma urejen po sistemu, kot je veljal na avstrijskih univerzah. Duhu časa pa ga pripisati dejstvo, da se je včasih v slovenskem tisku pojavilo za ljubljansko univerzo tudi poimenovanje »jugoslovanska«.¹²

Kljub evforiji ob vstopu v novo državo se je na poti do ustanovitve slovenske univerze pojavilo precej ovir. Če bi ne bilo nekaterih odločnih politikov, kot je bil v ljubljanski vladi poverjenik za uk in bogočastje Karel Verstovšek, ki so bili pripravljeni zastaviti svoje ime, bi se zgodba lahko končala tudi drugače (Stiplovšek, 1995). Vsi takrat niso nastopali tako odločno kot »politični oče univerze«¹³ Verstovšek, ki je že takoj po razpadu habsburške monarhije sprožil velikopotezno akcijo za ustanovitev univerze (Dolenc, 1995). To je bil namreč čas, ko je tudi večinski del slovenske politike prisegal na formulo »troedinega naroda«, od katerega naj bi bili Slovenci zgolj »pleme«. Številni so trdili, da zadostujeta univerzi v Beogradu in Zagrebu, kamor bi lahko hodili tudi slovenski študenti. Verstovšek je podobne pomisleke hitro presekal z naslednjim motom: »Če takoj ne začnemo, je nikoli ne bomo imeli!«¹⁴ Razvoj dogodkov je pokazal, da je bila odločnost na mestu. Kljub temu, da je v Beogradu nad ustanavljanjem univerze bdel vplivni podpredsednik vlade Korošec, se je bilo treba soočiti s številnimi težavami. A Verstovšek ni popuščal. Zahtevo za univerzo je znal dobro utemeljiti: »Narod brez vseučilišča je reven, ono je ognjišče, okoli katerega se zbirajo vse duševne sile, od tam prihajajo učitelji in voditelji naroda. Popolnoma neosnovana je trditev, da je nas Slovencev premalo za vseučilišče, da bi hiralalo. [...] Tudi je naša kulturna stopnja sedaj brezdvomno že tako visoka, da takoj lahko zahtevamo svoje lastno vseučilišče. Profesorjev bo dosti in tudi dobrih, prostore pa lahko dobimo, če izpraznimo vojašnice. [...] Vseučiliščema v Zagrebu in Belgradu bi slovensko vseučilišče v Ljubljani seveda prav nič ne škodovalo. Nasprotno, samo koristilo bi; kajti le v medsebojnem tekmovanju se povzpnejo duševne sile na najvišjo stopnjo. [...] Kakor že sedaj vidimo, bodo začeli naši narodni nasprotniki od vseh strani pritiskati na našo mlado državo. Mi Slovenci bomo kot na najbolj izpostavljeni važni točki temu pritisku najbolj izpostavljeni in bomo potrebovali zato tudi najboljših obrambnih sredstev. Najboljše in najmodernejše tako sredstvo so pa šole vseh vrst, z njimi oboroženi bomo kos vsem zahtevam in nalogam.« (Gačič & Jenuš, 2016, 130–136). Zakon o ustanovitvi slovenske univerze v Ljubljani je dobil sankcijo regenta Aleksandra Karađorđevića 23. julija 1919 (Dolenc, 1996, 38; Stiplovšek, 1995, 303). S tem je bil naposled uresničen eden glavnih slovenskih narodnopolitičnih postulatov iz avstro-ogrskega obdobja, pri čemer je pomenljivo, da so ji bili dodeljeni prostori prav v poslopju nekdanjega kranjskega deželnega zbora, enega od simbolov slovenske narodne politike v habsburški dobi. Toda že kmalu po ustanovitvi ljubljanske univerze

12 Slovenec, 13. 8. 1920: Tehniška fakulteta jugoslovanske univerze v Ljubljani, 2.

so se zlasti v Beogradu začeli krepiti glasovi, da bi bilo bolj racionalno univerzo zapreti ali vsaj zmanjšati število njenih fakultet. Najbolj na udaru je bila pri tem medicinska fakulteta (Šerko, 1920, 1). V prid »racionalizaciji« so bili zlasti predlogi v tisku slovenskih liberalcev, da bi bilo treba tudi na ljubljanski univerzi uvesti namesto slovenščine nekakšno »jugoslovenščino«. Ta bi bila jugoslovanska zgolj po imenu, v bistvu pa bi pomenila srbizacijo oz. kroatizacijo ter opustitev slovenske narodne in kulturne individualnosti. Na tej točki so se slovenski razumniški krogi ločili mimo strankarskih meja, saj so se tudi v liberalnih vrstah zavzemale proti jugoslavizaciji univerze ugledne osebnosti. Poleti 1920, ko je vprašanje jezika na ljubljanski univerzi postalo predmet številnih polemik, je v tem smislu po ostrini izstopal članek mariborskega zdravnika in Maistrovega borca Franceta Toplaka. Nastopil je proti »jugoslovenščini«, ki se po njegovem mnenju naj ne bi mogla uveljaviti, kajti »narodi žive svoje individualitete skozi tisočletja naprej po večnih zakonih in ne po okusu in eksperimentih svojih inteligentnih slojev«. O slednjih ni našel lepih besed: »Inteligenca, ki stopi iz okvirja teh zakonov, je za dotični narod izgubljena. Odtujila se mu ni zavestno ali podzavestno ona sama, temveč narod jo je iz sebe izločil, kakor izloči zdravo deblo trhlo drevo.« Toplak je zavračal teze, da se bo slovenščina izgubila v »jugoslovenščini« kar po »naravni« poti. Takšne utemeljitve je primerjal s cilji štajercijanskega gibanja »Nemcem prijaznih Slovencev« pred prvo svetovno vojno: »Cilj temelji tuintam na istem načelnem prepričanju, da namreč izrazito slovenska kultura ne more imeti trajnega obstanka, da je naš jezik v vsakem oziru inferijoren in vsled tega inferijoren tudi slovenski narod kot tak.« Toplak se je vprašal, zakaj ne bi mogli v eni državi gojiti dveh jezikov. In če je to »nonsens«, kot so trdili »gospodje Jugoslovani«, bi se to vprašanje gotovo spet pojavilo ob združitvi z Bolgari. Sploh pa je bilo po Toplakovem mnenju zgovorno že to, da so bile razprave o uvedbi »jugoslovenščine« omejene zgolj na ljubljansko univerzo, medtem ko sta beograjska in zagrebška ostali nedotakljivi. Ne Srbi in Hrvati na tovrstne koncesije v prid slovenščini naj ne bi bili pripravljeni, saj se zavedajo svoje identitete. Te pa bi se v večji meri morali tudi Slovenci: »Načela, ki po njih žive narodi, so večna, so neizpremenljiva! Večni in neizpremenljivi so tudi narodi, ki po njih živé. In tak je naš slovenski rod! Vsekakor nam bo ostala draga in nedotakljiva oporoka Prešerna in Cankarja! Še živé Zupančič in Levstik in Tavčar, Finžgar in Meško in vsi, ki niso šli in nikdar ne pojdejo za Vrazom. Za njimi bodo prišli novi in novi glasniki slovenstva in šli preko 'Jugoslovanov'[,], kakor so šli njih predniki preko 'Iliriov'.« (Toplak, 1920, 1).

Ob nastopnem obisku regenta Aleksandra v Ljubljani konec junija 1920 je bila ena od slavnostnih točk programa tudi srečanje s profesorji univerze, pri čemer se mu je rektor Josip Plemelj zahvalil za podporo pri njeni ustanovitvi, s čimer naj bi bila potrjena »kulturna višina tukajšnjega prebivalstva«. Regent je rektorju odgovoril v

srbsčini z vznesenimi komplimenti o pomenu kulture.¹³ Kasnejši razvoj dogodkov je pokazal, da je bila ljubljanska univerza ustanovljena še ob pravem času, ko prevlada centralističnih sil še ni bila dovolj trdna, da jo prepreči. Njeno delovanje je nato namreč še dolga leta oteževalo pomanjkanje finančnih sredstev in zavlačevanje z imenovanjem novih profesorjev (Dolenc, 1996, 38). Pogosto so se pojavljali tudi predlogi za njeno ukinitve.¹⁴ Vsi tovrstni poskusi so bili sicer neuspešni, a že sam njihov obstoj je dokazoval, da slovenske narodne zahteve tudi v novi državi niso imele enoglasne podpore v oblastnih krogih.

RAZMAH SLOVENSKE AVTONOMISTIČNE MISLI

Konec julija 1920 je bil v osrednjem glasilu Slovenske ljudske stranke objavljen oster uvodnik, ki je nastal kot odziv na tajno povelje, poslano s strani vojnega ministrstva na poveljstva po državi. Prebivalstvo na Slovenskem je bilo v povelju namreč označeno za »nekulturno maso z nejasnimi nazori o svetu in življenju, ki tava v temi nevednosti in pasje sužnosti«. Krivdo za takšno stanje so na vojnem ministrstvu pripisali delovanju duhovščine, ki da je vzgajala narod »v temi neznanja in suženjstva«. V *Slovenecu* so takšne trditve odločno zavrnil, češ da na ministrstvu očitno niso vedeli, da je kar 95 % Slovencev pismenih. Sicer je pisec nepodpisanega uvodnika menil, da so bile ocene ministrstva posledica klevetanja s strani slovenskih liberalcev, a jih je vseeno označil za sramotne in krivične: »Jasno pa je celemu svetu, ki pozna delo Kreka, Jegliča, Korošca: Ko se ne bi bila katoliška duhovščina z vsem srcem in vso voljo zavzela za ujedinjenje in jugoslovansko politiko, po vsej priliki Jugoslavije ne bi imeli.«¹⁵

Razočaranje pisca citiranega uvodnika je bilo upravičeno. Očitno so bile za sluge ključnih nosilcev radikalizacije slovenske politike v zadnjem letu obstoja habsburške monarhije vsaj v Beogradu že pozabljene. Centralistično usmerjene stranke so po prevratu okrepile svoje pozicije, pri čemer so se večale tudi razlike v pogledih na državno prihodnost med slovenskimi političnimi akterji. Slovenski liberalci, zbrani v Jugoslovanski demokratski stranki, so se dokončno utrdili na okopih centralizma in unitarizma. Tako je njihov štajerski prvak Vekoslav Kukovec na enem od shodov konec avgusta 1920 izjavil: »Nam ni treba posebne Slovenije, ampak manjša okrožja gospodarskega značaja.«¹⁶ Prav tako so slovenski liberalci brezpogojno prisegali tudi na monarhistično načelo, katoliški narodnjaki pa so si bili tudi glede tega dolgo neenotni.

13 Slovenec, 28. 6. 1920: Drugi dan regentovega obiska v Ljubljani, 1.

14 Nasprotovanje slovenski univerzi se je okrepilo zlasti ob uvedbi kraljeve diktature leta 1929. Takrat je obstajala resna nevarnost, da se na njej odpravi slovenski jezik. Prosvetni minister Božidar Maksimović je predlagal, da se ljubljansko univerzo sploh ukine. Toda tudi za centraliste in unitariste se je našel recept: ljubljanska univerza se je preimenovala v Univerzo kralja Aleksandra. In kdo bi si drznil v monarhiji ukiniti univerzo, ki nosi ime – po monarhu?

15 Slovenec, 23. 7. 1920: Narod, odgojen v temi neznanja in suženjstva, 1.

16 Slovenec, 20. 8. 1920: Politične novice, 3.

Tabor katoliških narodnjakov je ostal torej glede bodoče ustavne ureditve razdeljen, njihov voditelj Korošec pa se je trudil loviti ravnotežje med federalizmom in centralizmom, čeprav je bil osebno bolj naklonjen slednjemu. Podobno velja za njegovo privrženost dinastiji Karađorđevićev, zato so spori z republikanci v lastni stranki celo občasno nakazovali njen razpad. Na novembrskih volitvah v konstituanto leta 1920 so katoliški narodnjaki izgubili absolutno večino, ki so si jo priporili v letih pred prvo svetovno vojno. Avtonomistično republikansko krilo v Slovenski ljudski stranki je po večmesečnih frakcijskih bojih doseglo Koroščev umik iz vlade.

Slovenski socialdemokrati so očitali Korošču, predsedniku ljubljanske vlade Brejcu in drugim voditeljem Slovenske ljudske stranke neiskrenost pri poudarjanju avtonomističnih zahtev, češ da jih razglašajo »zgolj iz umazanih političnih nagibov, ker vedo, da bi bili v centralistični državi politično mrtvi«. V socialdemokratskem tisku so se pojavljali očitki, da so bili katoliški narodnjaki tako ali tako večino časa v novi državi v vladi, pa niso storili nič, saj jim je »stvarna avtonomija in blagor Slovenije deveta briga«. ¹⁷ Prav tako so na slednje letele obtožbe, da so pri razmejitvi z avstrijsko republiko nastopali preveč radikalno. Vplivni socialdemokratski politik Albin Prepeluh je tako konec oktobra 1920 z bralci časnika *Naprej* delil svoje izkušnje iz časov, ko je bil še poverjenik Brejčeve ljubljanske vlade. Opozoril je, da je članom vlade prenesel mnenje neimenovanega člana avstrijske skupščine, da bi bilo mogoče najti kompromisno rešitev. Prepeluh je trdil, da so bili Avstrijci pripravljeni ponuditi na Koroškem mejo na Dravi, možno pa bi se bilo tudi pogovarjati o Radgoni. Toda bil je zavrnjen, češ da je na plebiscitu zagotovljenih od 60 % do 65 % glasov za Jugoslavijo. Slovenska politika je vse od prevrata vztrajala pri radikalnih ozemeljskih zahtevah, saj je verjela, da je zaradi združitve s Kraljevino Srbijo v jugoslovansko državo na zmagovalni strani. A se je po Prepeluhovem mnenju uštel in pri tem pristala med poraženci: »Slovenci bi bili danes lahko na Koroškem in v Radgoni, če ne bi hazardirali v politiki. Vse smo stavili na eno samo kocko. In smo vse izgubili!« (Prepeluh, 1920, 1).

Če so bili časopisni komentarji o razmerah v južnih predelih države, ki so prišli po balkanskih vojnah pod oblast Kraljevine Srbije, v slovenskem časopisju po prevratu redki, so se v luči razprav o bodoči državni ureditvi začeli na to temo pojavljati tudi odzivi slovenskih razumnikov. Belokranjski pravnik in kulturni zgodovinar Martin Malnerič je tako v *Slovincu* sredi avgusta 1920 opozoril na velike civilizacijske razlike med severom države in južnimi provincami, pri čemer je izpostavil zlasti Kosovo. Obregn timer se je ob nedelujočo pravno državo, slabe varnostne in zdravstvene razmere ter pomanjkljivo prometno infrastrukturo. Trdil se je sicer, da s svojimi predlogi ne bi posegel v interesno sfero srbske politične elite, a je dal jasno vedeti, da slednjo čakajo še »velike kulturne naloge«. V isti sapi je Malnerič posvaril pred

¹⁷ *Naprej*, 21. 9. 1920: Klerikalci in avtonomija, 1.

»drugim ekstremom«, kot je označil »slepi centralizem«. Nastopil pa je tudi proti unitarizmu, čeprav zgolj posredno s slikovito prisposodbo: »Morda med nami ne manjka 'idealistov', ki iz razlogov političnega 'ujedinjenja' odmišljajo in odštevajo, namesto da bi seštevali in ustvarjali harmonijo; podobni so one-mu, ki bi mehanično zmešal ostanke slovenske, hrvatske in srbske trobojnice, recimo belo, modro in rdečo barvo. Ti idealisti hočejo prenesti svojo metodo tudi na slovenski jezik; komplementarnih barv njihovo oko ne potrebuje; konkretnih stvari in pojavov ne ljub[i]jo, marveč jih žrtvujejo abstraktnemu pojmu.« (Malnerič, 1920, 1).

Podobno so se med slovenskimi politiki in razumniki začeli pojavljati prvi pomisleki glede razmer v Makedoniji, kot lahko preberemo tudi v spominskem zapisu odvetnika Jakoba Mohoriča, ki se je v ustanovni dobi nove države povzpел visoko v hierarhiji Slovenske ljudske stranke: »V Makedoniji ni bilo niti najmanjše svobode, srbski uradniki in orožniki so vršili najkrvoločnejši pritisk. Srbi so nastopali ne kot bratski osvoboditelji, ampak kot neizprosni okupatorji. To je slovenskim politikom zelo odprlo oči. Druga stvar, ki se je slovenskim politikom zdela zelo čudna, je bila ta, da so Srbi, ki so v treh vojnah toliko žrtvovali za državo, sedaj zelo neženoirano kazali prepričanje, da morajo sedaj, ko so njihove žrtve dosegle uspeh, od države prejemati koristi. Elementi z nižjo kulturo so šli celo tako daleč, da so zastopali stališče, da so Srbijanci pravzaprav osvobodili avstrijske južne Slovence in da upravičeno pričakujejo od njih odkupnino za osvoboditev.« Ovíro za ureditev naraščajočih narodnostnih trenj v državi je po Mohoričevem mnenju predstavljalo tudi dejstvo, da je srbsko ljudstvo o Slovencih prav tako malo vedelo, kakor so preprosti Slovenci o Srbih. Po drugi strani pa je za geografsko in kulturno bližje Hrvaté ugotavljal, da imajo »neprimerno močnejšo narodno individualno zavest kakor Slovenci in naravnost pretiran ponos na svojo zgodovino«. To pa se je kazalo tako v hrvaškem odnosu do Slovencev kot tudi do Srbov, s čimer je bila pot do sporazuma še dodatno otežena (Mohorič, 2019, 196).

Konec leta 1920 je z odhodom iz vlade Slovenska ljudska stranka okrepila svoje zahteve pri obrambi slovenske avtonomije. Jugoslovanski klub, ki ga je vodil Korošec, je sredi februarja 1921 predložil ustavnemu odboru konstituante lastni koncept državne ureditve, ki je bil neke vrste kompromis med centralizmom in federalizmom (Perovšek, 1995, 127). Predvideval je razdelitev Kraljevine SHS na šest avtonomnih pokrajin, ena izmed teh pa bi bila Slovenija (Vodopivec, 2010, 153).

Prizadevanja Slovenske ljudske stranke v konstituenti so očitno naletela na široko podporo v kulturniških krogih. 23. februarja 1921 je *Slovenec* na prvi strani objavil vest, da je v reviji *Naši zapiski*, ki jo je izdajal Prepeluhov krog, izšla izjava triinštiridesetih slovenskih razumnikov z zahtevo po slovenski avtonomiji. Pri tem so katoliški narodnjaki zadovoljno ugotavljali, da *Avtonomistična izjava* ne bo všeč slovenskim staroliberalcem, ki so se zbirali okoli *Slovenskega naroda* in »si ne morejo predstavljati države drugače kakor v uniformi policaja«, nasprotovali pa da ji bodo tudi »unitarci iz Bambergove

tiskarne«, kot so ironično poimenovali skupino nekdanjih liberalnih mladinov okoli Gregorja Žerjava, ki so se med tranzicijo s sumljivo privatizacijo dokopali do omenjene tiskarne. Žerjavovo glasilo je sicer poskušalo pomen *Avtonomistične izjave* zmanjšati, češ da gre zgolj za majhno skupino med »stotinami in stotinami oračev na kulturnem polju«. ¹⁸ Vendar je bil krog podpisnikov tako ugleden, da ga ni bilo mogoče odpraviti zgolj z navajanjem majhnega števila podpisov. Jedro pobudnikov *Avtonomistične izjave* sta poleg Prepeluha tvorila zgodovinarja Dragotin Lončar in Fran Erjavec, še dva socialdemokrata, vsi pa so kmalu nato tudi zapustili Jugoslovansko socialno demokratsko stranko. Toda ljubljanski liberalni glasili *Slovenski narod* in *Jutro* sta v izjavi videli predvsem »klerikalni« projekt, pa čeprav je bila med podpisniki zgolj tretjina privržencev Slovenske ljudske stranke, večina pa je bila svetovnonazorsko bližje liberalni opciji. Ne glede na podcenjevalni ton, ki ga je bilo zaznati v tisku nasprotnikov slovenske avtonomije, vendarle ni bilo mogoče spregledati, da so podpise prispevali vrhunski kulturniki. ¹⁹

Podpisniki *Avtonomistične izjave* so poudarili, da so bili slovenski kulturni delavci od nekdaj glasniki narodnega in državnega edinstva Jugoslovancev. Na duhovnem področju so pripravljali tisto, »kar sta ustvarili v svetovni vojni meč in politika, zato smatrajo Jugoslavijo za utelešenje svojega ideala, ki ga je treba braniti proti zunanjim in notranjim sovražnikom kot najvišjo izmed posvetnih dobrin naroda«. Prav tako so podpisniki potrdili podporo združitvi »vseh treh plemen v eni državi z eno suvereno oblastjo na zunaj in na znotraj«. Vendar pa so po drugi strani zahtevali, naj »država ne absorbira mehansko vseh individualnosti, ki so doslej vodile posamezne pokrajine in prebivalce«. Opozorili so, da ni mogoče v imenu naravnega razvoja nasilno in takoj pretrgati kontinuitete, če se ne želi zadeti države pri korenini: »Zakaj država ni po svojem bistvu sama sebi namen, ampak le doslej najvišja oblika družabnega življenja. Narodno in državno edinstvo ne vsebuje nujno mehanske unifikacije, nasprotno razmere v Jugoslaviji zahtevajo organičen razvoj, ki računa z dosedanja strukturo gospodarskega in kulturnega življenja in na njeni podlagi zida dalje v smeri višje sinteze. V imenu mirnega medsebojnega delovanja in napredovanja, medsebojne bratske edinosti zagovarjajo slovenski kulturni delavci takšno ustavo, ki daje državi potrebno moč

18 Slovenec, 23. 2. 1921: Kulturni delavci za avtonomijo, 1.

19 Ob že omenjenih pobudnikih Prepeluhu, Lončarju in Erjavcu so se pod *Avtonomistično izjavo* podpisali predvsem številni pesniki (Fran Albrecht, Anton Debeljak, Anton Funtek, Joža Lovrenčič) in pisatelji (Franc Detela, Fran Saleški Finžgar, Marija Kmet, Alojz Kraigher, Stanko Majcen, Franc Ksaver Meško, Josip Regali, Narte Velikonja, Ivan Zorec). Močno so bili zastopani še literarni (Joža Glonar, France Kidrič, Ivan Prijatelj, Josip Puntar, Matej Šmalc, Avgust Žigon) in umetnostni zgodovinarji oz. kritiki (Izidor Cankar, Josip Mantuani, France Stele), podpisal pa se je tudi medievist Milko Kos. Iz vrst umetnikov je bilo največ skladateljev (Franc Kimovec, Anton Lajovic, Stanko Premrl, Janko Ravnik) in slikarjev (Maksim Gaspari, Fran Podrekar, Matija Sternen), poleg teh pa še kiparja Franc Berneker in Ivan Zajec ter arhitekt Ivan Vurnik. Ostali profili so bili manj zastopani: teologa Josip Srebrnič in Aleš Ušeničnik, predavatelja medicine Ivan Plečnik in Alfred Šerko, pedagog Karel Ozvald, gledališčnik Anton Cerar Danilo in založnik Ivan Zorman.

na zunaj, a obenem možnost razvoja imanentnim silam posameznikov in posameznih gospodarsko-kulturnih edinic na znotraj.« Izhajajoč iz teh ugotovitev, so se podpisniki zavzeli »za avtonomijo slovenskega, že itak dovolj razkosanega ozemlja in sicer v takem obsegu, ki bi ne slabil moči države, ampak jo krepil, dajajoč razmah individualnim silam edinic« (Mohorič, 2019, 217–218).

Proti *Avtonomistični izjavi* je v vrstah slovenskih liberalcev odločno nastopil zlasti Ivan Tavčar, a sta po ostrini izstopala prepričani srbofil Ivan Lah in Bogumil Vošnjak, med prvo svetovno vojno član emigrantskega Jugoslovanskega odbora, ki je bil izvoljen v konstituanto na listi Samostojne kmetijske stranke. Slednji se je spotaknil zlasti ob podpisu uglednih literarnih zgodovinarjev Ivana Prijatelja in Franceta Kidriča, ki jima je kot nekdanjima bibliotekarjema dunajske dvorne knjižnice želel pripisati avstrijakantska nagnjenja (Dolenc, 1996, 145–149). Toda Prijateljev podpis ne bi smel biti za nikogar presenečenje, saj se je že sredi januarja 1919 javno izpostavil kot nasprotnik unitarizma z znamenitim člankom *Caveant consules!*, ko je obračunal z dalmatinskim pesnikom in politikom Antejem Tresić-Pavičičem. Slednjega je namreč pozno jeseni 1904 slišal na nekem sestanku v Parizu govoriti, kako je potrebno graditi južnoslovansko zavezništvo z Italijani, pri tem pa žrtvovati Slovence, ki naj bi bili zaradi svoje majhnosti že tako ali tako obsojeni na propad. Kot je Prijatelj odločno ugovarjal takrat, je bil kritičen tudi ob nastanku nove države, ko je izvedel, da je dobil isti Tresić Pavičič pomembno vlogo v jugoslovanski delegaciji na pariški mirovni konferenci. Takrat je liberalno usmerjeni Prijatelj dejal Korošcu, s katerim sta pri uresničevanju jugoslovanskih državotvornih zamisli tajno sodelovala že v času razpadanja habsburške monarhije, da bi moral biti v obdobju, ko so slovenske narodne meje ogrožene, zunanji minister Kraljevine SHS Slovenec. Korošec mu je odvrnil, da je problem v tem, da Slovenci nimajo »v tem hipu izvežbanega pri ententi znanega diplomata« (Prijatelj, 1919, 1).²⁰ Zunanji minister je postal Ante Trumbić, še en dalmatinski politik, ki je v politični emigraciji kot vodja Jugoslovanskega odbora prestopil na antiavstrijske pozicije. Da je kot poslanec v beograjski konstituenti nastopil proti Prijatelju sredi aprila 1921 najsiloviteje prav Vošnjak in *Avtonomistično izjavo* označil za »kulturni snobizem«, pa spet ni bilo nobeno presenečenje, saj je bil slednji ključni slovenski član Trumbićevega odbora (Gačić, 2017, 208–209).

Avtonomistična izjava skupine kulturnikov je bila prva tovrstna vseslovenska javna izpoved državnopravnega značaja po *Majniški deklaraciji*, ki je ponovno presegla strankarske in svetovnonazorske delitve. Že omenjeni Mohorič, ki je ob koncu prve svetovne vojne sodil med najbolj aktivne podpornike deklaracijskega

20 V jugoslovanski diplomaciji so sicer večinoma še naprej dominirali kadri iz časov Kraljevine Srbije, redki Slovenci pa so vstopali v jugoslovanski diplomatski aparat počasi. V začetku leta 1920 so bila tako izvedena naslednja imenovanja: Stanko Majcen je postal pisar I. razreda na zunanjem ministrstvu, Ivan Perne na poslaništvu v Atenah, Vladimir Rybář v Bruslju, Ljudevit Koser v Varšavi in Vladimir Kavčnik v Kairu. Pravcata slovenska diplomatska trdnjava je bila takrat Praga, kjer je jugoslovansko predstavništvo vodil Ivan Hribar in so se mu v začetku leta 1920 pridružili kot tajnik V. razreda Srečko Brezigar, kot pisarja I. razreda pa Zdravko Wigele in Anton Novačan. Slovenec, 6. 1. 1920: Imenovanja v diplomatski službi, 4.

gibanja, je v svojih spominih opazil številne vzporednice med izjavama: »Glede jasnosti in odločnosti se je godilo avtonomistični zahtevi ravno tako, kakor svoje čase *Majniški deklaraciji*. Kakor je *Majniška deklaracija* iz znanih ozirov morala prevzeti habsburški okvir, tako je sedaj avtonomistična zahteva morala poudariti enotno državo, da se ubrani očitka separatizma ali celo veleizdaje.« Po Mohoričevem mnenju je bila *Avtonomistična izjava* kljub značilnim vdanostnim formulam »epohalnega pomena«, saj »je v resnici začela novo dobo v slovenskem političnem življenju«. Opozoril pa je še na eno pomembno značilnost. Do *Avtonomistične izjave* je bila slovenska inteligenca razdeljena v dva strogo ločena tabora, med katoliškimi in liberalnimi narodnjaki. Med obema taboroma skoraj ni bilo komunikacije, kaj šele sodelovanja, bila sta v znamenju številnih predsodkov, še zlasti so bili zaostreni odnosi v žurnalistiki, kjer je boj »postal naravnost kulturna sramota«. Toda z *Avtonomistično izjavo* je prišlo v razumniških vrstah do velike spremembe: »Svetovnonazorske razlike so se umaknile v ozadje in slovenska inteligenca se je poslej delila v dva tabora, v avtonomističnega in centralističnega. Tudi med tema dvema taboroma je bil boj neizprosni, toda armadi sta se med seboj čudovito premešali. Svobodomiselni inteligenti, ki so prej stali na stališču, da je zlasti sotrudištvo pri političnem klerikalnem časopisju nekaj nemogočega, so prišli naenkrat v položaj, da so svoje in slovenske politične interese mogli zastopati in braniti samo v *Slovincu*.« Po Mohoričevem mnenju se je ta prelom pokazal še posebej v boju za ohranitev slovenske univerze v Ljubljani, »ki so jo slovenski centralisti v veliko veselje srbske in hrvaške inteligence krepko naskakovali« (Mohorič, 2019, 218–220).

Avtonomistično izjavo slovenskih kulturnikov, ki so se ji solidarnostno pridružile tudi nekatere kulturne ustanove, so torej v tisku katoliških narodnjakov izrecno podprli. Vendar nobena od takratnih slovenskih avtonomističnih pobud ni bila uslišana v Beogradu. *Avtonomistična izjava* je tako zgolj za nekaj mesecev prehitela sprejem *Vidovdanske ustave*, ki je 28. junija 1921 formalizirala prevlado centralističnih in unitarističnih tendenc v Kraljevini SHS (Dolinar, 1990, 278). Zdelo se je, da so Slovenci v Jugoslaviji pod dinastijo Karađorđevićev glede možnosti uveljavljanja svojih narodnih zahtev spet tam, kjer so bili na predvečer razpada habsburškega imperija, iz katerega so izšli. Vseeno pa so jim njihovi sonarodnjaki, ki so ostali za mejami treh sosednjih držav, tudi takšen položaj lahko močno zavidali.

SLOVENE NATIONAL EMANCIPATORY ASPIRATIONS IN THE POST-IMPERIAL TRANSITIONAL ERA

Andrej RAHTEN

Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: andrej.rahten@zrc-sazu.si

SUMMARY

The endeavours of the Slovene politicians towards building the Yugoslav state after the disintegration of the Habsburg Monarchy resulted in one tragedy after another. Apart from the “grief-stricken Carinthia”, the Slovenes also felt the pain of losing the Littoral and access to the sea. Both national catastrophes unfolded on the ashes of the former Habsburg Monarchy, in the post-imperial transitional period, when the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes only just started to consolidate. The Treaty of Saint Germain (1919) demarcated what was formally the Yugoslav-Austrian but de facto Slovene border. And albeit held more than a year later, the Carinthian plebiscite of 1920, too, was nailed down by the said treaty. However, despite the growing pains of the transition following the disintegration of the Habsburg Monarchy, persistent campaigning by the German-speaking adversaries, and facing antipathy from a large number of diplomats and politicians of the Great Powers, the Carinthian Slovenes at least obtained the right of option in 1920, unlike their fellow countrymen from the Littoral, whom the Italian opposition to plebiscite cornered into compliance with the Treaty of London and the Treaty of Rapallo. The freedom to vote on the establishment of Yugoslavia was likewise denied to the majority of the Slovenes who, following the overthrow of 1918, found themselves in the new state through quick decisions made by the predominantly pro-Serbian political elite, further isolating the few advocates of alternative solutions promulgating other state building concepts. The brunt of responsibility that the idea of forming a Danube (con)federation had never taken root in the Slovene political thought lay with the central Slovene politician Anton Korošec, who believed the creation of the Yugoslav state to be incompatible with the Trans-Danubian project. These and other initiatives brought forth in the post-imperial transitional period also prompted generally negative reactions in the Slovene press. Yet this does not mean that the Slovene national question in Yugoslavia was automatically settled. Although the situation in the new state was emphatically incomparable with that in the Habsburg Monarchy, where the Slovenes had been allegedly “given orders” from Vienna, it soon became clear that Ljubljana and Belgrade held different views on the Slovene national demands. One of the key expressions of the Slovene emancipatory aspirations were the efforts against deslovenising the barely founded University of Ljubljana or even its dissolution. Just as there had been a broad consensus among the leading Slovene politicians in the former Empire regarding the necessity to establish the Slovene university, now that the objective was attained in the new state, most intellectual circles assumed a self-

-defensive stance that surpassed traditional divisions among political parties. The Autonomist Declaration issued by a group of Slovene intellectuals working in culture, in February 1921, briefly overtook the adoption of the Vidovdan Constitution of 28 June 1921, which formalised the dominance of centralist and unitarist tendencies in the SHS-Kingdom. Thus, in putting forward their national demands, the Slovenes met with more or less the same obstacles in Yugoslavia under the Karađorđević dynasty as they had on the eve of the disintegration of the Habsburg Monarchy. Yet even now, they were in a very enviable situation compared to their conationals who had found themselves in the three neighbouring states of the SHS-Kingdom.

Keywords: Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Yugoslav idea, Slovene People's Party, Danube (con)federation, University of Ljubljana

VIRI IN LITERATURA

- AS 1164** – Arhiv Republike Slovenije, fond nekdanjega arhiva Inštituta za narodnostna vprašanja.
- Dolenc, E. (1995):** Karel Verstovšek kot poverjenik za uk in bogočastje v Narodni in Deželni vladi v Ljubljani 1918–1920. Časopis za zgodovino in narodopisje, LXVI = XXXI, 284–291.
- Dolenc, E. (1996):** Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Dolinar, F. (1990):** Slovensko vprašanje v prvi Jugoslaviji. Par točk za historično meditacijo o slovenski nestanovitnosti. V: Geržinič, A. (ur.): France Dolinar. Slovenska katoliška obzorja. Izbor esejev, razprav, člankov, 262–354.
- Finžgar, F. S. (1922):** Jugoslavija ali smrt. Slovenec, 23, 28. 1. 1922, 2.
- Gačič, A. (2017):** Bogumil Vošnjak. Politik in diplomat. Ljubljana, Jutro.
- Gačič, A. & G. Jenuš (2016):** Znameniti Velenjčan Karel Verstovšek (1871–1923), zaslužni slovenski politik. Politčna biografija. Velenje, Ustanova Velenjska knjižna fundacija.
- Gestrin, F. & V. Melik (1966):** Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Hauptmann, L. (1920):** K današnjemu položaju. Slovenec, 96, 28. 4. 1920, 1.
- Höbelt, L. (2018):** Die Erste Republik Österreich (1918–1938). Das Provisorium. Wien, Böhlau.
- Kacin Wohinz, M. (1989):** Tajni predlog I. Šušteršiča o hrvatsko-slovenskoj republici, marta 1919. V: Čubrilo, V. (ur.): Stvaranje jugoslovenske države 1918. Godine. Beograd, Naučna knjiga, 197–199.
- Mal, J. (1921a):** Grb Slovenije (I). Slovenec, 31, 9. 2. 1921, 1–2.
- Mal, J. (1921b):** Grb Slovenije (II). Slovenec, 33, 11. 2. 1921, 1–2.
- Malnerič, M. (1920):** Kulturno merilo. Slovenec, 181, 11. 8. 1920, 1.
- Matković, S. (2006):** Ivo Pilar and Robert William Seton-Watson. Pilar, I, 17–42.
- Matković, S. (2009):** Ivan Šušteršič i hrvatski političari. Pilar, IV, št. 7–8, 87–102.
- Melik, V. (1994):** Jugoslavija – zgodovinska zmota ali nuja? Časopis za zgodovino in narodopisje, LXV = XXX, 51–54.
- Mlinar, J. (2005):** Podoba Celjskih grofov v narativnih virih. Ljubljana, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- Mohorič, J. (2019):** Zgodovina slovenske krščanske demokracije po prvi svetovni vojni. V: Rahten, A. & G. Antoličič (ur.): O zgodovini slovenske krščanske demokracije. Spominski zapisi dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976). Ljubljana, Založba ZRC, 163–221.
- NUK, ZAN** – Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, Rokopisni oddelek, Ms 1246, Zapuščina Antona Novačana.
- ÖSTA/ADR, AA, NPA, LS** – Österreichisches Staatsarchiv/Archiv der Republik, Auswärtige Angelegenheiten, Neues politisches Archiv, Liasse Südslawien.
- Perovšek, J. (1995):** Slovenska državna volja v prvem desetletju jugoslovanske krize. V: Grafenauer B. et al. (ur.): Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta SAZU (od 9. do 11. novembra 1994). Ljubljana, SAZU, 121–134.

- Perovšek, J. (2013):** »Extra Jugoslaviam non est vita!« Politični in idejni oris Alberta Kramerja (1882–1943). *Studia Historica Slovenica*, XIII, 353–430.
- Pirjevec, J. (1995):** Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.
- Prepeluh, A. (1920):** Koroška in njen nauk. *Naprej*, 28. 10. 1920, 1.
- Prijatelj, I. (1919):** Caveant consules! *Slovenski narod*, 13. 16. 1. 1919, 1.
- P[untar], J. (1919):** Podonavska federacija? *Slovenec*, 79, 6. 4. 1919, 2.
- P[untar], J. (1920a):** Patto di Londra – patto di Roma. *Slovenec*, 152, 8. 7. 1920, 1.
- P[untar], J. (1920b):** Naša pravica. *Slovenec*, 155, 11. 7. 1920, 2.
- P[untar], J. (1920c):** Nemci in donavska konfederacija. *Slovenec*, 189, 20. 8. 1920, 1–2.
- Rahten, A. (2011):** Republikanska alternativa Karađorđevićem ali habsburška restavracija? Poskus ocene političnih načrtov dr. Ivana Šusteršiča v emigraciji. V: Bajc, G. & B. Klabjan (ur.): *Pirjevčev zbornik: poti zgodovine med severnim Jadranom, srednjo in vzhodno Evropo: ob 70. obletnici akad. prof. dr. Jožeta Pirjevca*. Koper, Znanstvenoraziskovalno središče, 349–365.
- Rahten, A. (2016):** Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije. Slovenska politika v času zadnjega habsburškega cesarja Karla. Celje, Celjska Mohorjeva družba.
- Rahten, A. (2020):** Po razpadu skupne države. Slovensko-avstrijska razhajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita. Celje – Celovec – Gorica, Celjska Mohorjeva družba.
- Stiplovšek, M. (1995):** Vloga dr. Karla Verstovška pri ustanovitvi slovenske univerze leta 1919. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, LXVI = XXXI, 292–311.
- Šerko, A. (1920):** Medicinska fakulteta v Ljubljani (I). *Slovenec*, 192, 24. 8. 1920, 1.
- Toplak, F. (1920):** Za staro pravdo!. *Slovenec*, 101, 5. 5. 1920, 1.
- Vodopivec, P. (2000):** Od Habsburžanov h Karadjordjevičem. V: *Vodopivec, P. (ur.): Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918. Narodna vlada, Država SHS in slovenske zamisli o prihodnosti pred letom 1918 in po njem (simpozij 1998)*, Ljubljana, 3–11.
- Vodopivec, P. (2010):** Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja. Ljubljana, Modrijan.